

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2004-2005

Osmanlı Çadırları

Nurhan Atasoy

Eski Ortaasya geleneklerinden birçoğunu devam ettiren Osmanlılar, atalarının çadır kültürünü de sürdürmüşler ve imparatorluğun kuvvetlenip büyümesine paralel olarak bu kültürü, göçebe kültürü olmaktan çıkarıp imparatorluk seviyesine geliştirmişlerdir.

Osmanlı imparatorluğu'nda olduğu kadar İran, Hindistan, Mısır gibi bir çok ülkede de yaygın olarak kullanılmış olan çadırlardan son derece az örnek kalmasına karşılık, Osmanlı çadırlarından günümüze oldukça çok sayıda çadır gelmiştir. Bunların çoğu ülkemizde, Askeri Müze ve Topkapı Sarayı müzesinde olmakla birlikte bir çok Avrupa ülkesinde hatta A.B.D. müzelerinde bile bir çok örnek bulunmaktadır.

Çadır mehterlerinin deposunda saklanan çadırlar, imparatorluğun son günlerinde, İstanbul'un işgal günlerinde Eski Şark Eserleri müzesine taşınarak güvenlik altına alınmış ve daha sonra da koleksiyon Topkapı Sarayı ve Askeri Müze arasında ikiye bölünmüştü. Askeri Müze bu çadır ve sayebanlardan bazı örnekleri kurarak sergilemektedir. Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki koleksiyonlarda olanlardan ancak pek azı kurularak sergilenmekte, geri kalanı rulolar halinde veya katlanarak saklanmaktadır. Bunları incelemek için her bir parçanın tam ölçülerini almak, ölçekli minyatür bir maketini yaparak oluşturduğu mimarisini ve tipini kavramak gerekiyordu. Kitap hazırlanırken okuyuculara çadırın mimarisi ve tipi hakkında olduğu kadar büyüklüğü hakkında da bilgi verebilmek için, üzerinde çalıştıklarımın hepsinin ölçekli çizimlerini yaptım.

Çadırların nasıl kullanıldıklarını, nasıl bir araya getirildiklerini anlamak için minyatürlere bakmak gerekir. Bu minyatürlere bakmak için; 16. yüzyıl minyatürlerinden birinde Kanuni'nin sefer sırasında ölümü üzerine Şehzade Selim'in Belgrad'a gelişi ve tahta çıkma töreni resmedilir. Çadır kullanma geleneği çok canlı olduğundan, tahta çıkma töreni için herhangi büyük bir bina aranmamış, çadır ve sayebanlarla görkemli bir tören mekanı oluşturulmuştur. Tamamen işlemeli olan bu çadır ve sayebanların yarattığı görkem, protokole göre tören alanında tören kıyafetleri ile dizilmiş erkan ile daha da artmıştır. Bu arada tahta çıkmak üzere hızlı bir şekilde oraya ulaşan şehzadenin babasının ölümü ihtimaline karşı önceden hazırlık yapması söz konusu olmadığından kıyafeti diğerlerinininkinden daha güzel, daha üstün değildir. Ayrıca burada çok güzel süslenmiş de olsa Ortaasya, yurd tipi çadırların bulunuşu da, geleneklerin nasıl devam ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Arşiv belgeleri çadırla ilgili terminolojiyi kavramak için önemli kaynaklardır. Bu belgelerin bazılarında çadır deposunda bulunan çadırların listesi verilir. Böylece ne çeşit çadırların olduğunu, bunların tariflerinden de özelliklerini kesin bir şekilde öğrenebiliyoruz.

Çadır eteklerinde mimariyle bütünleşmiş öğeler bulunur. Çadır duvarlarını oluşturan ama çadır eteği diye isimlendirilen bu elemanlar "Hazne" denilen dikdörtgen panolardan oluşur. İlk bakışta standart gibi intiba veren haznelerin dikkatlice çalışıldığında boyutlarının farklı farklı olduğu anlaşılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki çadır kumaşları, dikilirken, kaftan ve gömleklere uygulandığı gibi mümkün olduğunca kenardan, eninden kesmeden yan yana getirmeye çalışılmıştır; haznelerin boyutlarının farkı da kumaş enlerine bağlı farklılıklar göstermişlerdir. Haznelerin yanyana geldiği kısımlarda, içine bir sırt sokulmasına elverişli bir yuva yapılmıştır. Bu kısımlara üstten yukarıda başlığı, aşağıda kaidesi, aralarında kemerleri bulunan sütun görünümünde motifler işlenmiş ve böylece çadırların mimari ile ilişkisi ayrıca bu şekilde belirtilmiştir. Zaman içinde süsleme üsluplarının değişimi ile bu kemerlerin, sütun başlıklarının ve kaidelerin kolay farkedilmesi güçleşmiştir. Mimariyle ilişkisi yine kapılarda ve perdelerde kendini gösterir. Topkapı Sarayı'ndaki bir örnekte, pencere parmaklıklarının demir parmaklık yerine ibrişimden örülerek yapıldığı görülür. Perdeler aslında mekânın içinde yer almaktayken, bu örnekte duvardan örtülmüştür. Tepeyle eteğin birleştiği yerde, eteğin ucunda tahtadan düğme gibi elemanlar ve yukarıda tepenin kenarında pervazların arasında ilmikler bulunur. İki katlı bir farbela arasındaki bu ilmik ve düğme dışarıdan da içeriden de görülmez. Çadırlarda tuvaletler üstü kapalı bir biçimde yer alır. Kimi çadırlarda her bir kemerin ortasında zincirle bir kandil sallanır.

1720'de III. Ahmed'in oğlunun sünneti için düzenlenen 15 gün 15 gece süren şenliği resmeden bir minyatürde, Okmeydanı'nda Padişah için kurulan otağ-ı hümayunun yanında devlet erkanı ve diğer davetliler için de çadırlar kurulmuştu. Bu düğünü anlatan ve minyatürlerinde eğlenceleri canlandırılan Surname-i Humayun' daki minyatürlere özellikle biri, çadırlar için en önemli görsel belgedir. Bu minyatür, Otağ içinde bulunan ve saraydaki önemli yapıların fonksiyonlarını yüklenmiş olan çadırların özellikleri, çeşitleri, yerleşim durumlarını çok güzel bir şekilde yansıtır. Öyle ki Topkapı Sarayı'ndaki adalet kulesinin otağ için yaratılmış bir versiyonunu, mutfak fırını, hamamı, tuvaletleri, mutfakları, en değerli atları için ahırları bile bulabiliyoruz. Otağ-ı hümayun her çeşit ihtiyaca cevap veren çadırları yanında bunların güzelliği açısından da adeta bir gezer saraydır.

Göçebe geleneklerinden dolayı Çadır kültürü Osmanlılar için çok önemlidir ama onların elinde bu kültür imparatorluk seviyesine ulaşmıştır. Çadırlar açık hava eğlenceleri yanında asıl askeri seferlerde kullanılmışlardır. Otağ-ı hümayunlar güzelliği, büyüklükleri ve kullanımlarındaki mükemmel organizasyonları ile görenleri hayran bırakmışlardır. Yabancı elçileri fevkalade etkilemiş olan otağ-ı hümayunlar, Osmanlıların organizasyon kabiliyetinin ve kültür seviyelerinin çok önemli bir göstergesi de olmuşlardır. Çadırlar dolayısı ile Osmanlıların atalarından devrildikleri göçebe kültürünü nasıl büyük ölçülerde bir organizasyona çevirdiklerini anlayabiliyoruz ve Osmanlı ordusunun gerek doğuya gerek Avrupa içlerine kadar yaptıkları askeri seferlerin başarılarının nedenlerini daha iyi kavrayabiliyoruz. Bu seferler sırasında, yalnız otağların 600-700 deveyle taşındığını düşünmek bu organizasyonun büyüklüğünü anlatabilir. Her çeşit ihtiyacın önceden belirlenerek çıktığı bu askeri seferleri anlamak için de çadırları bilmek gerekir. Padişah gittiğinde herhangi bir yerde kalmaz, otağında kalırdı. Otağı ise onun kudret ve zenginliğini yansıtan nitelikte idi.

Otağlarda saray yaşamını sürdürmek için hazırlanmış olan hamam çadırlarından günümüze gelen örneklerin tepe parçaları kaybolmuş idiye de bunların yuvarlak form yaratacak şekilde çokgen olarak hazırlandıklarını, içlerinin atlastan, dışlarının ise içerisini sıcak tutması için yünlü kumaştan yapıldığını görüyoruz. Bir arşiv belgesi bize çadır hamamlarda kullanılan kazan , yer tahtası vb. gibi alet-edavatın listesini de vermektedir.

Minyatürlerde birer küçük kutu gibi görünen hela çadırlarından bir örnek Askeri müzede bulunmaktadır. Bunun bir penceresi vardır ama bu pencere bir kör penceredir. Yani sadece işleme olarak pencere kafesleri işlenmiştir ama içeriye açıklığı yoktur.

Çoğu 17.yüzyıldan olan bu çadırların yapıldığı ve kullanıldığı dönemlerde Büyük Avrupa saraylarında bile helanın olmadığını hatırlarsak Osmanlı yaşam kültürünün seviyesini daha iyi anlamak mümkün olacaktır.

Topkapı sarayında da bir ahır çadırının kapı kısmı bulunmaktadır. Tarihi kaynaklarda padişahların çok düşkün oldukları, en sevdikleri atlarını çok yakınlarında istediklerinden bu, böylesine sevilen atlar için yapılmış bir ahır çadırının kapısı olmalıdır.

Büyük çadırlar içinde odalar yaratmak veya önünde tören yapılması için ön hazneleri iki yana açılan çadırların içinin görünmemesi için gerilen perdelerden bir örnek Tunus kumaşındandır. Bunların nasıl kullanıldıklarını minyatürlerde de izlemek mümkün olmaktadır.

Çadırları tasnif ederken direk sayıları esas alınabilir. 1 ila 5 arasında direğe sahip çadırlar bulunur. 19. yüzyıl öncesinde direklerin çoğu gümüş kaplamadır, hatta seyyahların anılarından da anlaşıldığı kadarıyla bazılarının üzerinde mücevherler bulunur. Süslemelerde üzeri yaldızlı deri kullanıldığından, içeride mum yandığında bunların etkisiyle bu seyyahların yaldızlı deri parçalarını mücevher zannettikleri de düşünülebilir. Direkler, taşınma kolaylığı sağlamak için birkaç parça halinde yapılmış, aradaki delikler ve madeni bileziklerle birbirine oturtulması sağlanmıştır. Direklerin çadırı destekledikleri yerin etrafına kösele dikilmiş ve direğin rahat oturmasını ve çadırı parçalamamasını sağlamışlardır. Direğin çadırı desteklediği yerde dışarıda ise bu kısmın üzerinde alem bulunur. Çadırlarda önde ve arkada değişik tipte kapılar bulunur. Kapı ve pencere tiplerinin mimaride görülen yeniliklerle birlikte üslup değişikliği de izlenir.

Dış genellikle düz fakat iç kısmı süslemeli olan çadırlarda iç ve dışlarında ayrı ayrı kumaşlar kullanılmıştır. Yani saray çadırları kumaştan yapılmış iki kabukludurlar. Dış kumaşa dikilmiş olan kolanlar çadırın asıl taşıyıcı unsurlarıdır, yani çadırın iskeletidirler.

Minyatürler günlük hayatı yansıttığından, birçok araştırmada bir minyatüre bakmak çok faydalıdır. Çadırlara ve minyatürlere tarihi kaynaklardan öğrendiğimiz bilgi ve arşiv belgelerinin ışığında bakmak konuya çok açıklık getirmektedir.

Avrupa'nın çeşitli yerlerinde çadır örneklerine rastlanır. Çünkü Viyana kuşatmasında Avrupa orduları yardıma gelince Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kalmış, bu çadırlar Viyana'yı kurtarmaya gelen devletler arasında paylaşılmıştır.

Değişik tip sayebanlar söz konusudur. 19. yüzyıla ait bir örnekte atlas üzerine gümüş-altın telli iplikle işlemler yapılmıştır. Belgelerden, malzemenin gönderilip Halep'te işlendiğini anlamaktayız.

İbrahim Paşa Sarayı'nın bir kısmı olan mehterhanenin planında, çadırların nerede hazırlandığı görülür. Çadırlar daha çok, parçaların 5-7 kata kadar üst üste konması suretiyle aplike tekniğiyle işlenmiştir; kitabelerinde şiirler de görülür. Çadır tavanı süslemeleri komplikedir; kandiller etrafında çiçekler, şemse motifi süslemeler söz konusudur. Kumaş parçalarının kenarları kıvrılarak yapılmış örneklere "kıvrımalı aplike" dedim. Bir de "kordonlu aplike" tekniği mevcuttur. Süsleme motifi olduğu gibi kumaşa yerleştirilir, kordon geçirilerek kapatılıp ince bir işleme yapılır. Çin iğnesi, sarma gibi işlemlerle birlikte, geç devirlerde Avrupa işi motifler görülür. Geç dönemde çadır kurma geleneği devam eder.

Orta Asya göçebe kültürünün göçebe organizasyonu Osmanlı'da bir imparatorluk geleneği haline gelmiştir. Bu örneklerden yola çıkarak kendi kültürümüzü dünyaya çok başka biçimde tanıtabileceğimizi düşünüyorum.